

Zhyhailo H.I. Psychological modeling of personal spiritual formation at adolescent age

The author's model of personal spiritual formation at adolescent age is suggested. It is proved that valuable orientations is one of the main personal new formations that determine the process of spiritual formation.

Key words: *spirituality, spiritual formation, modeling, valuable orientations, subpersonal values, subpersonality.*

Стаття надійшла 4 травня 2011 року

УДК 316.723: 316.624.3

С.С. Макаренко

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ
ДО КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ**

Розкрито психологічні чинники виникнення і функціонування кримінальної субкультури в молодіжному середовищі. Розглядаються питання особливостей прояву ознак кримінальної субкультури та їх вплив на формування особистості підлітка.

Ключові слова: *субкультура, кримінальна субкультура, група підлітків, чинники кримінальної субкультури.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми впливу кримінальної субкультури на формування особистості молоді у сучасних умовах пояснюється не лише відсутністю прийнятої теоретичної концепції на державному рівні, але і необхідністю боротьби з її негативними проявами, що принижують людську гідність та розбещують школярів, особливо неповнолітніх. Кримінальна субкультура є основним механізмом криміналізації молодіжного середовища. Вона виступає чинником об'єднання злочинних груп, утруднює, спотворює або блокує процес позитивної соціалізації особистості, а також стимулює кримінальну поведінку неповнолітніх, що визначає її соціа-

льну шкідливість. Прояви кримінальної субкультури (манери поведінки, одягу, спілкування) у представників сучасних молодіжних субкультур і її атрибутів не поодинокі. Йдеться про представленість окремих елементів субкультур в установах і навчальних закладах різного типу та виникнення тенденції до їх впорядкування і систематизації з формуванням певної системи в масштабах усієї країни.

Стан дослідження. Вивченням кримінальної субкультури, її структури, елементів, механізмів функціонування, впливу на особистість, методів вивчення і способів профілактики займаються видатні вчені, письменники, практики. Опис структурних елементів субкультури можна знайти у Г. Андрєєвої, М. Варія, Б. Валігура, М. Герінга, П. Карпова, А. Кучинського, Я. Корчака, А. Макаренко, Г. Мединського, А. Петровського, М. Корнєєва, М. Костицького, А. Коваленко, А. Ратинова, Ю. Михайлова, В. Медведєва, Ю. Трофимова та ін. Глибокому розумінню кримінальної субкультури особливо сприяли твори художньої літератури А. Безуглова, Л. Габишева, Н. Думбадзе, А. Дріппе, Б. Лепкого, А. Солженіцина, А. Шведова, В. Шаламова. Проте сучасний етап розвитку психології девіантної поведінки вимагає нового погляду на проблемні питання щодо змісту і проявів кримінальної субкультури та тих соціально-психологічних і особистісних характеристик молоді, які сприяють її залученню до кримінального середовища.

У зв'язку з цим **метою** статті є розкриття тих психологічних чинників кримінальної субкультури, які визначають її формування в молодіжному середовищі.

Виклад основних положень. Злочинність загалом і молодіжна злочинність зокрема – це об'єктивний закономірний суспільний процес. Саме в неофіційній сфері відносин розкриваються механізми виникнення і функціонування кримінальної субкультури в молодіжному середовищі. Кримінальне середовище є елементом організованого суспільства. Пристосовуючись до суспільства і намагаючись домінувати в ньому, кримінальне

середовище існує за власними звичками та нормами, має свою субкультуру і стратифікацію. Кримінальне середовище прагне до об'єднання, узгодженості дій, жорсткого контролю за поведінкою своїх членів. Це призводить до виникнення різноманітних кримінальних структур, основу яких завжди становлять групи. Саме група є первинним, реальним осередком кримінального середовища, повноважним його представником, носієм і провідником кримінальних ідей [1; 6; 11].

У чинному законодавстві України значна увага приділяється групі як суб'єктові злочину. Так, Кримінальний кодекс (статті 27, 28, 30, 67, 255, 257 та ін.) вирізняє низку груп, що вчиняють злочин: група осіб без попередньої змови, група осіб за попередньою змовою, організована група, злочинна організація, банда, терористична група, воєнізоване та збройне формування. Розрізняються ролі та участь у злочині членів групи – організатор, керівник, підбурювач, посібник, виконавець і співвиконавець [7; 8; 10].

Вплив кримінальної субкультури на формування особистості підлітка залежить від його індивідуальних особливостей та системи відносин. Школяр одночасно знаходиться в декількох сферах відносин. Одна з них формальна (офіційна), пов'язана з суспільним обов'язком, який регламентований обов'язковим відвідуванням навчального закладу. У ньому, поряд із формальною сферою відносин і впливу на підлітка, існує й інша сфера відносин – неофіційна (неформальна). Вона пов'язана з перебуванням неповнолітнього в середовищі однолітків: в сім'ї, гуртках, спортивних секціях, де використовуються інші заходи впливу на особистість. Природно, кожна з цих сфер відносин має свою шкалу цінностей, престижності особистості й оцінки її поведінки [11, с. 32].

На противагу формальним організаціям існують неформальні, що політизуються в асоціальні (або антисоціальні), або просоціальні організації. Отже, можна припустити, що обидві сфери відносин, в яких перебуває неповнолітня молода особа,

абсолютно по-різному впливають на формування її особистості і поведінку. Досвід показує, що саме молодь із девіантними проявами в поведінці шукає свого самовираження (самоствердження) в неофіційній (неформальній) обстановці [3; 5].

Щоб дослідити внутрішню сутність злочинного світу, а водночас і субкультуру, яку він продукує, проаналізувати типові норми і цінності, групові установки сучасних кримінальних співтовариств та розкрити чинники виникнення і функціонування кримінальної субкультури в молодіжному середовищі, розглянемо класифікацію чинників, які впливають на статус і становище особи в кримінальній групі (рис. 1).

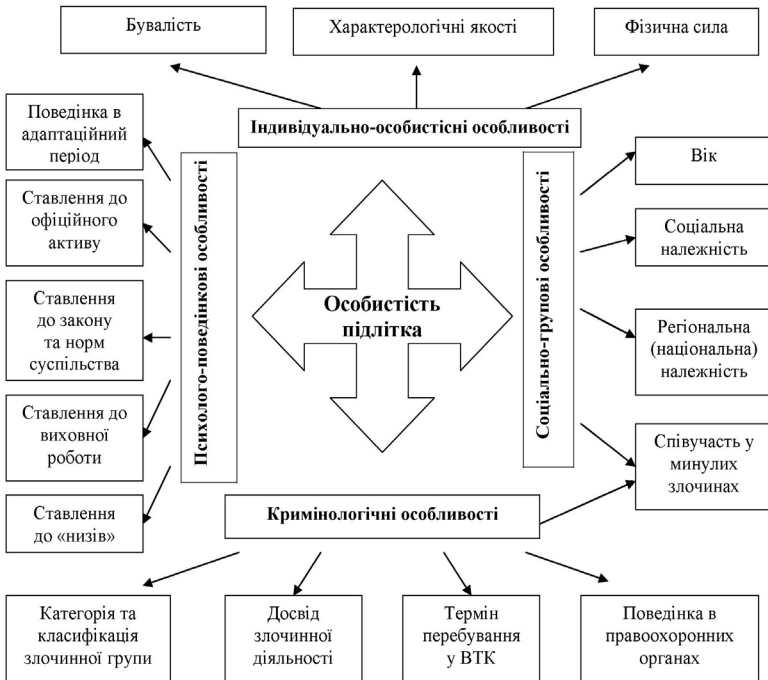

Рис. 1. Класифікація чинників, що впливають на статус і положення особи в кримінальній групі (за В. Пірожковим)

На особистість підлітка, який перебуває під впливом кримінальної групи, впливає низка чинників, а саме: індивідуально-особистісні, психолого-поведінкові, соціально-групові та кримінологічні особливості особистості [4]. З усіх наведених чинників неповнолітні підлітки насамперед цінують у неформальних групах індивідуально-особистісні якості лідера, тобто життєвий, злочинний досвід набутий ним у пенітенціарних закладах під час відбування покарань. Неформальний лідер формує групи, або злочинні угруповання, де починає проявлятися взаємна підтримка і психологічний захист. Об'єднавшись, підлітки відчують свою силу і перевагу. Якщо спробувати роз'єднати таку групу, вона чинитиме опір шляхом посилення внутрішньогрупової солідарності.

Такий асоціальний тип об'єднань характеризується розмитістю моральних норм, кримінальними цінностями і установками. До таких об'єднань входять готи, панки, хіпі, металісти, скінхеди, фріки, «гопники» тощо. В усіх випадках, якщо таке об'єднання молоді переростає в кримінальне, або відразу стає таким, то у ньому змінюються норми, цінності і установки «нормальної молодіжної субкультури». Кримінальні групи виникають на основі неформальних об'єднань по-різному і їх формування значною мірою залежить від складу груп і ситуації, яка склалася в середині групи [1; 2; 7]. В них цілеспрямовано культивуються норми, цінності, атрибути, які реабілітують злочинний характер діяльності, що забезпечує єдність у досягненні кримінальної мети. Такі норми, цінності, установки, атрибути, пізнавально-знакова система і жаргон є змістом особливої субкультури.

Кримінальна субкультура – це стиль життєдіяльності неповнолітніх і молоді, що об'єдналися в кримінальні групи [4; 12]. Кримінальна субкультура привертає підлітків тим, що в кримінальних групах не існує заборон на будь-яку інформацію, у тому числі на інтимну, що особливо простежується в умовах так званої «сексуальної революції». Засвоєння її норм і ціннос-

тей відбувається порівняно швидко, оскільки підлітки зосереджені на її атрибутах із від'ємним відтінком емоційного забарвлення, псевдоромантикою, таємничістю, незвичністю у статевих стосунках тощо.

Контроль з боку держави відсутній і тому життєдіяльність осіб, що входять до асоціальних і кримінальних груп, значною мірою прихована від педагогів і дорослих. Не випадково місцями функціонування цієї субкультури є шкільні вбиральні, під'їзди будинків, підвали, горища, віддалені парки, сквери, місця «тусовок». Це місця, які малоконтрольовані адміністрацією школи і правоохоронними органами.

Особливість кримінальної субкультури полягає в тому, що в ній постійно обновлюються, удосконалюються норми і цінності злочинного середовища. Традиційні замінюються новими, трансформуючись відповідно до вимог сьогодення [5; 9].

У наш час, як зазначає А. Гуров, нерідко кримінальна субкультура паразитує на загальнолюдських нормах, а також на цінностях нашого суспільства. Так, почуття цивільного обов'язку підміняється поняттям боргу злочинного, товариство – круговою порукою, дружба – відданістю лідеру або злочинній групі («кримінальній сім'ї») [4, с. 34].

Розглядаючи питання особливостей прояву ознак кримінальної субкультури та їх впливу на формування особистості підлітка, потрібно чітко розмежовувати критерії вікової періодизації підлітків та прояви кримінальної субкультури. Для цього необхідно аналізувати кожен критерій окремо. Простежуючи, наприклад, внутрішньогрупову ієрархію в групах, потрібно з'ясувати, що за нею стоїть, які взаємини існують між лідером і підлітками в групах, яке ставлення в них до аутсайдерів.

Для дослідження проблеми рівня насиченості ознак криміналізованого характеру у молодіжних групах нами було проведено дослідження школярів віком від 14 до 18 років, які навчалися у спеціальних школах-інтернатах та відбували покарання у виховних колоніях. Для збору фактичного матеріалу вико-

ристано контент-аналіз друкованих видань, в яких висвітлювалась асоціальна поведінка, особисте листування злочинців, соціо- і референтометрію формувань неповнолітніх і молоді, довірчі бесіди, анкетування та інтерв'ювання представників правоохоронних органів, вчителів, вихователів, психологів, включене і невключене спостереження за молоддю в різних навчальних, виховних і виправних закладах.

З метою виявлення контингенту молодих людей, що беруть участь у неформальних кримінальних організаціях, нами було опитано 168 юнаків і дівчат. Результати засвідчили, що з них 25% – школярі, 13% – навчаються в ПТУ, 12% – в технікумі, 6% – ВНЗ, 3% – зайняті на виробництві, 16% – без визначеного роду занять.

Дослідженням встановлено, що 28% опитаних проводять вільний час на «тусовці» щодня; у кожної п'ятої молодій людини, що прийшла туди, немає батька або він не живе з сім'єю, а у кожного десятого немає матері; кожен третій перебуває або перебував на обліку в інспекції у справах неповнолітніх; особиста справа кожного п'ятого розглядалася в комісії у справах неповнолітніх; 7% опитаних частково підтвердили свою участь у скоєнні правопорушень; 60% учасників «тусовки» психологічно готові до вживання алкоголю, 8% – наркотиків, 6% – токсичних речовин; лише 16% опитаних мають самостійний заробіток.

Проведене опитування щодо ставлення неповнолітніх до матеріальних і духовних цінностей в межах цієї ж вибірки показало, що:

1. Найбільш значущими є такі цінності, як гроші, порнографія і секс, автомашини, відвідини ресторанів, відпочинок на престижних курортах (рис. 2).

2. З усіх видів діяльності їх якнайбільше привертають комерція, робота в охороні, рекет. Втратили свою привабливість такі цінності, як здобуття освіти, отримання професії, створення міцної сім'ї.

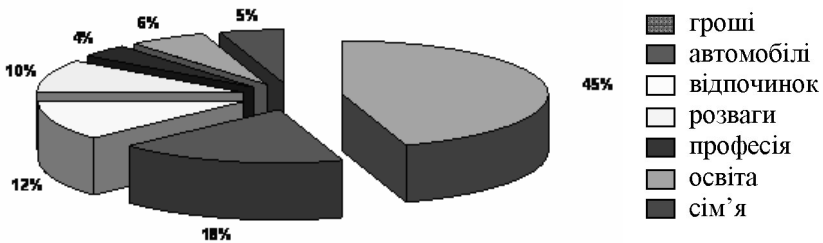

Рис. 2. Ієрархія цінностей у молодіжній кримінальній субкультурі

Наступним чинником вступу до неформальних організацій кримінального характеру є привабливість стратифікації.

Розподіл людей на ієрархічні групи (стратифікація) існує в суспільстві в цілому і в середині різних співтовариств. Підстави, за якими стратифікуються люди різні: соціальне походження (розподіл людей на класи), вік (вікова класифікація), освіта, професія [4; 9; 12]. Не становлять винятки і злочинні співтовариства, в яких люди класифікуються за певними категоріями (прошарки, касти). Кожна з них живе своїми законами, своєю мораллю. Злочинні групи належать до співтовариств, стратифікація в яких підпорядковується характеру і особливостям злочинної діяльності. В умовах, коли злочинність набуває дедалі організованішого, корумпованішого характеру, великого значення набуває розподіл людей за ступенем і характером участі в злочинній діяльності. Ієрархія представлена структурою: покровитель в структурі офіційної влади – «хрещений батько», організатор, виконавці, група прикриття, збуту, скупники тощо. Це є своєрідним «соціальним ліфтом», у якому більш агресивні, девіантні, жорстокі здобувають більший статус і при цьому не докладають значних інтелектуальних зусиль. А певний соціальний статус у цьому світі передбачає отримання матеріальних благ.

Стратифікація неповнолітніх і молоді в кримінальній субкультурі впливає на психологію особи, якій притаманні такі властивості, як жорсткий розподіл на «своїх» і «чужих», а також однозначне визначення статусів і ролей неповнолітніх і молоді у навчальних закладах і в «своїй групі» з однозначним визначенням прав і обов'язків. Підтвердженням може слугувати і термінологія, яка використовується неповнолітніми правопорушниками для позначення становища особи в груповій ієрархії («господар», «директор», «шишка», «пан», «старшак», «бос», «авторитет», «автор») [5, с. 13].

Стратифікація неповнолітніх та молоді в кримінальній субкультурі, яка впливає на психологію особистості, має такі властивості:

1. Жорсткий поділ на «своїх» і «чужих», а також однозначне визначення статусів і ролей неповнолітніх та молоді у навчальних закладах та у «своїй» групі з однозначним визначенням прав і обов'язків.

2. Соціальне клеймування. Порівнявши, для прикладу, стратифікацію в армії («дід», «черпак»), можна стверджувати, що стигматизація в кримінальній субкультурі – неодмінно жорстке (навіть жорстоке) правило.

3. Автономність існування кожної «касти», ускладненість, а частіше неможливість дружніх контактів між їх представниками через загрозу зниження соціального статусу.

4. Ускладненість пересування вгору при одночасній полегшеності мобільності вниз, яка означає те, що зміна соціальних ролей і статусів (з нижчих на вищі) утруднена, а для низки категорій неповнолітніх та молоді виключена. При цьому зміна соціальних ролей з вищих на нижчі полегшена. Щоб стати неофіційним «начальством» у групі або піднятися на сходинку вище в груповій ієрархії (мобільності вгору), необхідно як мінімум: пройти жорстку систему відбору; мати покровителя з вищої касти; мати «вислугу років» або особливі заслуги в кримінальній діяльності. Щоб вибитися вгору, часто необхідно зробити особливо зухвалий злочин.

5. Суворі субординації в міжособистісних відносинах «верхів» і «низів», нещадна експлуатація та утиски «низів» «верхами». Розроблена ціла система принижень і знущань, яким піддаються «низи». Це призводить до «закону бумерангу», у якому необхідно бачити одне з умов живучості кримінальної субкультури, саморозвитку і «самовдосконалення» стратифікації людей у асоціальному, злочинному середовищі.

6. Наявність у «верхів» певних звичаїв, умовних знаків, табу, цінностей, привілеїв. Ця система, яка ставить «паханів» у привілейоване становище, що підкреслює їх винятковість, вельми приваблива для «низів» і викликає шалений опір «верхів», якщо на неї хтось зазіхає.

7. Стійкість статусу. Спроби позбутися від нього, наприклад, при переїзді неповнолітнього на нове місце проживання або переведення в інший навчальний заклад, жорстко караються [1; 6; 7].

Таким чином, жорстка стратифікація та особлива нормативність поведінки кримінальної субкультури є привабливими для підлітків та молоді, що не «прижились» в інших, соціально спрямованих субкультурах.

Спираючись на дослідження фахівців із цієї проблеми, які розглядають кримінальну субкультуру як об'єктивну реальність, як певний соціальний інститут, наші дослідження виявили, що вона відрізняється від звичайної підлітково-юнацької субкультури асоціальним і кримінальним змістом, яскраво вираженими тоталітарними способами впливу на поведінку людей. Завдяки своєму емоційному і грайливому характеру, потаємності і незвичності, помилковій романтиці, вона легко засвоюється і швидко розповсюджується найперше в середовищі педагогічно закладених підлітків і молоді.

Висновки. Вивчення кримінальної субкультури неповнолітніх та молоді дозволяє зробити висновок про те, що вона безпосередньо пов'язана з спільнотами неповнолітніх та молоді, що мають кримінальну спрямованість і зайняті злочин-

ною діяльністю. Кримінальна субкультура виступає умовою живучості, цілісності та згуртованості кримінальних співтовариств, ефективності їх злочинної діяльності. Водночас норми і цінності кримінальної субкультури є потужними регуляторами індивідуальної поведінки неповнолітніх правопорушників і злочинних груп, володіють високим ступенем референтності через дії механізмів психічного зараження, наслідування, і особливо пресингу, постійно створюють для молодого людини ситуацію фрустрації і психічної травми. Вступ неповнолітнього в кримінальну групу пов'язаний з прийняттям її норм, цінностей і установок.

Виникненню кримінальної субкультури сприяє девальвація етичних цінностей злочинного середовища й падіння моралі в суспільстві, що відбувається за двома напрямками:

– знецінення результатів праці людей, крайня неповага до приватної та державної власності і як результат – зростання корисливих злочинів і крайніх проявів вандалізму;

– знецінення людського життя і як результат – зростання насильницьких злочинів, а також агресивності та рівня жорстокості щодо жертви.

Проведене нами дослідження дозволяє виділити такі чинники залучення молоді до кримінальної субкультури:

1. Пошук особою психологічного і фізичного захисту в новому середовищі. Як наслідок – спротив нормам, правилам, стилям поведінки, ідеалам і цінностям суспільства.

2. Внутрішньогрупове покарання й утиск слабких, що виступає в якості основного мотиву створення субкультур у неповнолітніх і є наслідком виникнення та переживання потреби у самоствердженні своєї індивідуальної неповторності.

Визнання реальності кримінальної субкультури не означає, що з її існуванням треба змиритися. Істотно зменшити шкоду кримінальної субкультури цілком ймовірно. Тому подальші дослідження доцільно здійснювати у напрямку визначення впливу на формування особистості підлітків закономірностей і

витоків національної української культури з її ментальними традиціями та обрядами, які побудовані на основах християнської моралі та традиціях, що визначають українську ментальність та культуру.

1. Башкатов И.П. Психология групп несовершеннолетних нарушителей / И.П. Башкатов. – М.: Прометей, 1993. – 240 с.
2. Башкатов И.П. Психология неформальных подростково-молодежных групп / И.П. Башкатов. – М.: Информпечать, 2000. – 336 с.
3. Виденеев И.А. Психология девиантного поведения / И.А. Виденеев. – Харьков: Б.И., 1997. – 67 с.
4. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А.И. Гуров. – М.: Юридическая литература, 1990. – 442 с.
5. Гернет М.Н. Социальные факторы преступности [Электронный ресурс] / М.Н. Гернет. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Gern/index.php
6. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 2.
7. Кучинский А.В. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Паханы, авторитеты, воры в законе: энциклопедия / А.В. Кучинский. – Донецк: Сталкер, 1997. – 432 с.
8. Медведев В.С. Кримінальна психологія: підручник / В.С. Медведев. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
9. Пирожков В.Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура) / В.Ф. Пирожков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/75561/Pirozhkov.html>
10. Прикладная юридическая психология / под ред. А.М. Столяренко. – М.: Юнити-Дана, 2000. – 639 с.
11. Ратинов А.Р. Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема / А.Р. Ратинов, Ю.М. Михайлова // Юридическая психология / сост. Т.Н. Курбатова. – СПб.: Питер, 2001. – С. 159–171.
12. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.

Макаренко С.С. Психологические факторы приобщения молодежи к криминальной субкультуре

Раскрываются психологические факторы возникновения и функционирования криминальной субкультуры в молодежной среде. Рассматриваются вопросы проявления признаков криминальной субкультуры и их влияние на формирование личности подростка.

Ключевые слова: субкультура, криминальная субкультура, группа подростков, факторы криминальной субкультуры.

Makarenko S.S Psychological factors of youth involvement in criminal subculture

Psychological factors of appearance and functioning of criminal subculture among young people are analyzed. The problems of display peculiarities of criminal subculture features and their influence on a teenager formation are considered.

Key words: subculture, criminal subculture, group of teenagers, factors of the criminal subculture.

Стаття надійшла 6 червня 2011 року

УДК 376 – 056.36:316.77

О.І. Проскурняк

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ
РОЗУМОВИМ РОЗВИТКОМ**

Доводиться актуальність розвитку комунікативних якостей та формування комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком, аналізуються наукові підходи до вивчення комунікативної компетентності, яку автор розглядає як результат розвитку комунікативної діяльності, визначаються психологічні, психофізіологічні та соціальні детермінанти формування комунікативної